

GOGA

Andraž Rožman

Trije spomini

Med Hajfo, Alepom in Ljubljano

Spomin je danes drugačen, kot je bil včeraj. Jutri bo drugačen, kot je danes. A je za pripovedovalca vselej resničen.

To zgodbo sem napisal, kakor so mi jo povedali, kakor sem jo videl in razumel in kakor jo je vodil spomin med aprilom 2016 in decembrom 2018.

Petru Gubancu starejšemu in Tanji Blejc

1. Na Tromostovju

Z Mohamadom in Karimom smo sedeli v foteljih iz belega usnja. Barski hrup je pljuskal v naš svet, sestavljajoč se iz zgodb. Mohamad je razlagal, kako je *mukhabarat*, tajna policija, deloval v Siriji, ko se mu je obraz pomračil. Pred tem so mu besede gladko tekle, nato se je ustavil in postal oprezen. Ozrl se je čez desno ramo, zatem je vprašujoče, sumničavo gledal proti Karimu in meni. Za njim je sedel moški s kozjo bradico v obleki in kravati.

Prekinili smo pogovor in šli ven na cigareto.

»Mohamad, zakaj si se vznemiril,« sem se sprva obrnil proti Karimu, da bi nadaljeval s prevajanjem.

»Če ti neznanec prisluškuje, lahko nekomu sporoči, kar vidi in sliši.«

»Toda temu človeku si kazal hrbet. Saj vendar nimaš oči na hrbtu, da bi videl njegov obraz.«

»Za trenutek sem se narahlo obrnil. Začutim, če me kdo opazuje, četudi je človek za mojim hrbtom. Odpirava težko temo.« Mohamad je zastal, kot bi razmišljal, ali naj še govori ali umolkne. Odločil se je govoriti, kakor je ponavadi ravnal v podobnih situacijah.

»Ko sem v Siriji sedel na javnem kraju, sem se najprej razgledal naokoli, če me kdo opazuje. To paranojo imam v krvi. Zdaj jo občutim manj, a strah še ni zbledel. Nisem še povsem doumel, da mi v Sloveniji za to ni treba skrbeti. Zanašam se na slutnje. Kakor sem do tebe čutil, da mi nisi nevaren, sem do tistega neznanca čutil nasprotno. Spominjam se dneva, ko sva se spoznala. Občutil sem tvojo toplino, bral sem ti z obraza.«

Manjši del mene je hotel Mohamada opozoriti na čeri, na katere lahko naleti odstiralec svoje zgodbe. Drugi del si je goreče želel, da ga morebitne nevarnosti ne bi odvrnile od pustolovščine, v katero sva že zakorakala. »Lahko zlorabim tvoje zaupanje. Navsezadnje mi pripoveduješ tudi o skritih plateh svojega življenja,« sem dejal.

»Lahko se zgodi tudi to. Ampak tvoj obraz tega ne kaže. Ko sem te prvič videl, je bil tvoj obraz *karim*, radodaren. *Mukhabarat* ne more narediti takšnega izraza.«

Z zadnjim stavkom je iz vseh treh izvabil smeh.

***

Z Mohamadom sva se spoznala aprila 2016. Pri Prešernovem spomeniku sem se sestal z dijaki, da bi z njimi naredil intervju za časopisni članek, ko je mimo prišel skupaj s sostanovalcem Ahmadom iz Sirije. Potem sta še malo postala. Mohamad se je v šibki popoldanski svetlobi naslonil na ograjo Tromostovja, zazrl se je na drugo stran proti tržnici, kot bi se zatopil v misli. Zaželel sem si slišati njegovo zgodbo. Čez nekaj minut smo ob Ljubljani že skupaj pili kavo.

Mohamad me je pritegnil, čeprav nisva veliko govorila, ker je bila njegova angleščina še zelo preprosta. Že to, da

je pisatelj, mi je zbudilo pozornost. In tudi njegov obraz ter smeh. Zame, ki sem šele spoznaval nove prijatelje z vojnih območij, je imel na obrazu nekaj nepojasnljive vedrine. Raskavo-globoki cigaretni smeh je ta vtis še povečal. Vprašal sem se, zakaj se temu čudim. Mar begunec ne bi nikoli smel biti vesel? Odgovoril sem si: ker sem v odnos z njim vstopal s predsodkom, kakor s predsodkom vstopimo v vsak odnos, pa če še tako sovražimo stereotipe in se prepričujemo, kako svetovljanski smo.

Kasneje, ko sva se družila ure in dneve, sem ugotovil, da je vedrina le skorja, ki zgolj nakazuje, kaj se skriva pod njo, vendar se mi ni niti sanjalo, kako globoko sega. Pri družili so se ji različni odtenki in druge lastnosti. Vendar ni nikoli povsem zbledela, ne glede na to, kakšne zgodbe je pripovedoval. Ne vem, ali je bil to plod mojega idealiziranja in fantazij ali stvarnosti. Še manj sem vedel, da mi bo dovolil potopiti se v njegovo življenje.

V Dnevniku sem objavljajl zgodbe ljudi, ki so po balkanski poti¹ prišli v Slovenijo. Zato sem Mohamada prosil za intervju. Brez oklevanja je privolil. Pogovor ni bil zelo poglobljen, a je zadostoval za časopisni članek z naslovom Brez branja ne bi bilo človeka. S pomočjo prevajalcev mi je prenesel okruške zgodb. Vsebina in pripovedovski zanos sta mi sporočala, da bi se v tem neznancu utegnilo skrivati nekaj, kar sem dolgo iskal. Privlačilo me je njegovo navdušenje nad knjigami in branjem. Pa zvok glasu, za

---

1 Med septembrom 2015 in marcem 2016 je skozi humanitarni koridor po Zahodnem Balkanu proti Severni in Zahodni Evropi potovalo stotisoče beguncev. Potem so države meje za tako imenovane iregularne migrante zaprle.

katerega še nisem vedel, da v resnici ni njegov. Recitiral je pesem *Pogovor s skalo*. Napisal jo je na otoku Hios v Egejskem morju, ki ga je s turške strani prečil v prepolnem gumijastem čolnu.

Vprašal sem skalo ob morju:

Kaj tu počneš?

Odvrnila je:

Mimoidočim snujem spomine.

Nadaljeval sem:

Pa morje?

Rekla je:

Včasih sem njegov nos

in včasih njegove oči, ki varujejo zaljubljene ljudi.²

Na listek mi je napisal imena nekaterih alepskih pisateljev, s katerimi je prijateljeval. Razlagal je, da je imel v Alepu založbo in da so mu najljubše pesmi Mahmuda Darviša ... Že takrat mi je povedal, da je bil v zaporu, ker je natisnil napačno knjigo, a me prosil, naj tega ne objavim. Nove politične realnosti, v katero je vstopal, še ni poznal. Nikoli ni vedel, kdaj mu je *mukhabarat* za petami.

***

Debela plast strahu pred obveščevalci je stara skoraj toliko, kolikor je star Mohamad. Razlagal je o nadzoru, ki

² Iz arabščine prevedla Mohsen Alhady in Margit P. Alhady za branje na literarno-glasbenem festivalu Živa književnost v organizaciji društva Škuc (2016).

sta ga imela Bašar in njegov oče Hafez Al Asad³ v Siriji. In z njim povezano institucionalno diskriminacijo sunitov. Sirska družba, to zgodovinsko križišče raznolikosti, je bila od nekdaj multikulturna. Mohamad trdi, da med ljudmi različnih ver in etničnih skupin načeloma ni bilo težav, ko so skupaj živeli v Alepu. Da je bil razkol izključno političen, ki ga je načrtno začel Hafez, nadaljeval pa Bašar Al Asad, s čimer sta vnesla nemir in nezaupanje v vse pore družbe.

Torej je bilo v vsakdanjem življenju pomembno, kakšen je etnični izvor posameznika. Porodilo se mi je naivno vprašanje: »Kako lahko, na primer, uradnik na upravni enoti ve, ali si sunit ali alavit?«⁴

Mohamad se je odrezano zasmel. »Kontrola je tako velika, da za vsakega vedo, od kod izhaja. Sumim celo, da so na osebne izkaznice odtisnili kakšen znak, ki je kazal, ali si sunit ali alavit.«

»Kaj pa, ko srečaš Sirca v Sloveniji, veš, ali je sunit ali alavit?«

Tokrat je bil nasmešek medel. »To vem, ne da bi spregovoril z njim.«

»Kako je to možno?«

»Zaradi vsega, kar se je zgodilo v Siriji, veš, kam spada človek, ne da bi odprl usta. Če začne še govoriti, pa si še

---

3 Hafez Al Asad je leta 1970 z državnim udarom postal predsednik Sirije. Leta 2000 ga je nasledil njegov sin Bašar Al Asad.

4 Suniti so glede na število vernikov muslimanska večinska ločina tako v svetu kot v Siriji. Alaviti spadajo k manjšinski šiitski ločini. Družina Asad pripada alavitom, zato naj bi bili suniti v Siriji diskriminirani.

bolj prepričan o tem. Lahko po dialektu, kakšni besedi, načinu razmišljanja ... «

»Kaj občutiš, ko srečaš alavita v Sloveniji?«

»To ti bom povedal le zato, ker si moj prijatelj.«

Plitko je zajel sapo, kar se je slišalo kot kratek vzdih, nato je po sekundi ali dveh premora začel govoriti. »Ko srečam alavita v Sloveniji, ga ne sovražim, a nisem miren. Mnogi alaviti, ki so bili pred vojno zelo blizu sunitom, so se obrnili proti nam in so vedno našli izgovor, zakaj so nas pobijali. Obstaja pa manjšina alavitov, ki nas spoštuje in obsoja ubijanje nedolžnih ljudi. Tudi med suniti so bili veliki klavci. Ampak niso bili na oblasti. Kar so alaviti naredili sunitom, je bil načrtovan projekt.«

Kot da bi odmev zgodbe že slišal nekje na balkanski poti med Grčijo in Slovenijo, ki jo je Mohamad prepotoval pozimi 2016. Le da sta bili besedi suniti in alaviti v drugi zgodbi iz bližnje zgodovine zamenjani s Srbi, Hrvati, Bošnjaki.

»Bi bilo kaj drugače, če bi bili na oblasti suniti, alaviti pa bi jim bili podrejeni?«

»Ne. Morda bi bilo še huje.«

Mohamad me je prvič spomnil na Botrosa iz romana *Izvori*.⁵ Nisem še vedel, da bom med prebiranjem te mojstrovine Amina Maaloufa v dedu libanonsko-francoskega pisatelja večkrat videl Mohamada. Spraševal sem se, zakaj sem ravno v času, ko sem ga spoznaval, na knjižnem

5 Roman *Izvori* libanonsko-francoskega pisatelja Amina Maaloufa je leta 2011 izšel pri založbi *cf. V slovenščino ga je prevedla Suzana Koncut, ki jo je Mohamad spoznal v Ljubljani in ji posvetil eno od svojih pesmi.

sejmu naletel na *Izvore*. Mohamad in Amin Maalouf sta mi pomagala najti odgovor – srečanja. Srečanja, ne le z ljudmi, ampak tudi s knjigami, nam rišejo pot. To vesta oba. No, to vedo oziroma so vedeli vsi trije – Mohamad, Amin in Botros. Ob njih sem spoznal vso moč in metafiziko srečanj.

Učitelj Botros, ki je v Libanonskem gorovju živel ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja, je izhajal iz katoliške veje družine, druga veja je bila pravoslavna. V rusko-japonski vojni med letoma 1904 in 1905 je v skladu z versko pripadnostjo pravoslavni del navijal za Ruse, katoliški pa za Japonce. Vendar je Botros trdil, da imajo prav Rusi.

Amin Maalouf je o svojem dedu zapisal: »*Njegovo sporočilo bratrancem je bilo, da je treba dogodke ocenjevati v luči obćih načel, ne pa v skladu z lastno pripadnostjo.*«⁶ Isto načelo sem prvič in ne zadnjič videl v Mohamadovem pripovedovanju o odnosu med suniti in alaviti.

Ob Karimovi pomoči, še vedno za isto mizo in v istem baru, sva nadaljevala pogovor. »Praviš, da se alavitov bojiš, a jih ne sovražiš.«

»Vedno se počutim ogroženega, ker imam občutek, da ima alavit, ki ga srečam, v rokah oblast. Nikoli ne morem vedeti, kdo je v resnici povezan s Sistemom.⁷ V Sloveniji grem lahko na kavo z alavitom, mu razlagam o sebi, on pa pokliče Sistem v Sirijo in reče, naj ubijejo moje

6 Amin Maalouf, *Izvori*, prevedla Suzana Koncut, izdala založba *cf. (2011, str. 101).

7 Mohamad je Asadov režim poimenoval Sistem.

otroke in ženo. Tega se bojim. Nikogar ne sovražim. Le bojim se, zato sem previden.«

Ena od peripetij, ki so bile posledica sunitskega porekla, je iz prvih let vojne, ko je šel z avtobusom v Kadmus v provinci Tartus k družini žene Aber.

»Ustavili so nas na kontrolni točki. Vojak je pogledal mojo osebno izkaznico in vedel, da sem sunit. Spraševal me je, kaj delam tu. Odgovoril sem mu, da sem prišel na obisk. Vojak je odvrnil: 'A taki, kot si ti, k nam prihajajo na obisk?' Povedal sem mu, da je moja žena iz te vasi. Aber se je ustrašila, da me bodo aretirali. Rekla je: 'On je moj mož, jaz sem pa od tu. To so najini otroci.' Osebno izkaznico mi je vrnil šele čez 15 minut in rekel: 'Danes sem se te usmilil, ker je ona od tu.' Vprašal sem vojaka: 'Zakaj? Sem mar morilec?' Vrgel mi je osebno izkaznico v obraz in rekel: 'Dovolj je, da si sunit.«

***

Kot sunit se je v opozicijo rodil in tam ostal vse življenje. Skrivanje informacij pred *mukhabaratom* je bilo del njegovega vsakdana, sploh glede na to, da je tiskal knjige, mnogokrat takšne, ki jih Sistem ni dovoljeval.

Potem ko je imel vse in izgubil vse, se je znašel na Kotnikovi ulici v Ljubljani, kjer se večino časa ni zgodilo nič. Tako kot drugi stanovalci izpostave azilnega doma je čakal, čakal in čakal na odločitev o prošnji za azil. Seveda precej dlje od z zakonom predvidenih šestih mesecev. Tedni so tekli kot meseci, meseci kot leta, leto kot desetletje. Kakor bi pričakoval dež v puščavi, se mu je zdelo, da se nikoli ne bo rešil jarma sobice nasproti Stare ljubljanske

elektrarne. To je bila nova vojna, v katero je padel, ne da bi se zavedal. Agresor je bila birokracija.

Včasih se je zgodilo kaj bolj vznemirljivega, za Mohamada celo strašljivega. Socialna delavka mu je govorila, da ne bo dobil azila, če bo hodil v prostore tovarne Rog.⁸ Mohamad je grožnjo vzel resno, vrnili so se mu spomini na grozo, ki jo v človeku povzroča nadzor. To je bilo na začetku njegovega bivanja na Kotnikovi, ko je bil strah pred zaroto in obveščevalci še trdovraten. Zato si več mesecev ni upal v Rog, kamor so lahko ljudje zahajali kadarkoli in si po svoji volji v duhu solidarnosti organizirali dejavnosti. Strah je čez nekaj mesecev zbledel in Mohamad je postal reden gost nekdanje usnjarne in tovarne koles.

Toda vse se je začelo daleč od Kotnikove in daleč od Roga.

---

8 Skvot v Ljubljani, kjer deluje več kolektivov, med njimi tudi migrantska skupnost.

2. Izvori

Nakba,⁹ katastrofa, je zvesta spremljevalka Palestincev. Sedemnajst let pred Mohamadovim rojstvom jih je usekala in se kot meduza prilepila na njihova telesa. Prisesala se jim je na srca, zažrla v drobovje. Ugrabila jim je misli. Ta meduza se ne stopi na soncu. Pekoč občutek traja. Ne dan, dva, ampak generacije. Občutijo ga ljudje, ki leta 1948 še niso bili rojeni. Mohamad se je z ostro bolečino rodil. Z njo se je navadil živeti. Skozi leta je spreminjala jakost, a ga ni nikoli zapustila. Včasih – ob pogovorih z njim se mi je zdelo da velikokrat – jo je prelisil. Tudi iz nje je črpal neustavljiv vrelec vedoželjnosti, ki ga je popeljal na številne kraje, k številnim doživetjem, ljudem in zgodbam. Ob njegovem pripovedovanju se spomnim

---

9 V arabščini *nakba* pomeni katastrofa, ki simbolizira razselitev Palestincev z ozemlja, na katerem je bil 15. maja 1948 ustanovljen Izrael. Med palestinsko vojno leta 1948 je moralo zaradi izraelske okupacije svoje domove zapustiti okrog 750.000 Palestincev, na stotine palestinskih mest in vasi pa je bilo uničenih. Danes je okrog pet milijonov palestinskih beguncev upravičenih do pomoči UNRWA – Agencije Združenih narodov za palestinske begunce.

besed izbrisane prebivalke¹⁰ Slovenije. Rekla je približno takole: »Ker so me izbrisali, so mi uničili življenje, a so ga tudi polepšali. Če me ne bi izbrisali, ne bi spoznala toliko čudovitih ljudi.« Z občudovanjem sem se spraševal, kako jima je travmatično izkušnjo uspelo preoblikovati v moč.

Mohamad se je rodil na pol izbrisan, kot palestinski begunec v Siriji, drugorazredni državljan. A ni le preživel, ampak živel in še vedno živi, skupaj s svojim večnim sopotnikom, cigaretnim smehom, ki vedno znova napolni sobo. Živel je tudi med čakanjem na milost ali nemilost uradnikov, ki so odločali o njegovi prošnji za azil. Ti dnevi bi bili sivi – in bili so sivi za mnoge ljudi –, če si jih ne bi obarval sam. Ponavadi s tistim, česar mu nihče ne more vzeti – s poezijo. A nekje v oddaljenem kotičku misli je bila barva vedno črna. Ko je s skoraj povsem odpeto srajco lahnega koraka hodil po Ljubljani, občudoval Plečnikove stavbe in se pogovarjal z novimi someščani, tega ne bi mogel uganiti nihče. Toda po koncu dneva je vedno prišla noč, ki mu ni dala spati. Včasih zaradi spominov, drugič zaradi čakanja na poštarja, ki je na Kotnikovo nosil novice – redkim je prinesel pozitivno odločbo ministrstva za notranje zadeve, večini negativno.

***

Nakba je od doma pregnala Mohamadove prednike. Njegov oče Sulejman je imel deset let, ko je z Mohamadovo babico Bagdad in dedom Daudom moral iz Hajfe.

¹⁰ Republika Slovenija je 26. februarja 1992 iz registra stalnih prebivalcev izbrisala 25.671 ljudi.

Hagana¹¹ jih je iz soseske Wadi Salib pregnala do obale, kjer so se skupaj z drugimi begunci vkrcali na ladje. Najprej so odpluli do sosednje Ake, nato jih je pot vodila v Saido v Libanonu. Begunsko taborišče je bilo polno, zato so jih po dveh tednih naložili na vlak in odpeljali v Homs v Sirijo. Pridružila se jim je Sulejmanova sestra Labiba, ki se je kmalu po tem poročila, zato je z družino v taborišču ostala kratek čas. Do konca življenja je ostala v Homsu.

Njihove hiše ni nihče od družinskih članov videl vse od leta 1948. Pred desetletji jim je neki prijatelj, ki se je mudil v Hajfi, dejal, da še vedno stoji in naj ne bi bila zasedena. Za to se je borila Rahel, sosedka iz iste stavbe in občasno Sulejmanova varuška. Mohamad se spominja fotografij štirinadstropne hiše, delno zgrajene iz črnega kamna, rdečih oken in islamskih lokov. Oče, babica, ded in teta Labiba so živeli v tretjem nadstropju, v stanovanju poleg njih pa Rahel. Pritličje so oddajali v najem, drugo in četrto nadstropje sta bili nedokončani. Toda takšen je le Mohamadov spomin, ki je bil odvisen od pripovedi drugih. Skozi leta je bleдел in se spreminjal.

Mohamad ni nikoli videl Rahel. A ko je začel govoriti o njej, se je zdelo, kot da pripoveduje o nekom, ki mu je zelo blizu. »Ooooooh, Rahel,« je iz sebe spravil zategel zvok. Babica mu je govorila o njej, predvsem, kako je skrbela za malega Sulejmana. »Rahel mi je kot teta, ki je nikoli nisem poznal. Ko je naša družina zbežala iz Hajfe,

---

11 V času angleškega mandata v Palestini je bila Hagana sionistična paravojaška organizacija, ki je po ustanovitvi izraelske države postala del obrambnih sil.

je tesno objela mojega očeta, ker je vedela, da ga nikoli več ne bo videla.«

Rahel ni bila le soseda, ampak skorajda del družine. Mohamadova babica Bagdad je na *šabat* hodila k njej, da ji je kuhala, pospravljala, prižigala in ugašala luč ... V zahvalo je Rahel Sulejmana ob večerih z vozičkom peljala na promenado ob morju. Njen mož Samuel je bil prav tako družinski prijatelj. Za Mohamadovega očeta je bil *amo, stric*, ki mu je bil hvaležen, ker mu je zastoj sešil šolsko uniformo.

Potem ko so morali zapustiti Hajfo, se je Rahel borila za njihovo imetje. Skrbela je za hišo, nikomur ni dovolila, da bi se naselil vanjo. Na sodišču ji je uspelo dobiti odločbo, po kateri je to »nepremičnina ljudi, ki jih ni tukaj«. To naj bi v treh jezikih, v hebrejskem, arabskem in angleškem, še vedno pisalo na zapečatenih vratih. Poudarek je na »naj bi«, kajti o tem nima Mohamad nobenih dokazov. Ima le družinske zgodbe in logična sklepanja, ki pa pravijo tudi, da je težko verjeti, da po toliko letih sionisti¹² ne bi zasedli ali podrli prazne palestinske hiše. Vendar Mohamad upa, da hiša še vedno stoji nekje ob Sredozemskem morju. Ni prepričan, da to drži. A tudi ni prepričan, da ne drži.

Rahel je pokojna, dolgo nazaj je umrl tudi Samuel, otrok nista imela. Sulejman si je s pomočjo Rdečega križa z njima dopisoval do okoli leta 1970. Verjetno sta kmalu

12 Pripadniki sionističnega gibanja. Zavzemali so se za ustanovitev judovske države na teritoriju, ki je po njihovem mnenju »zgodovinsko ozemlje Izraela«. Začetki modernega sionizma segajo v konec 19. stoletja.

po tem umrla. Hiša naj bi bila še vedno napisana na Dauda, Mohamadovega dedka. Tudi tu je treba poudariti »naj bi«. Mohamad ve le, v približno katerem delu Hajfe stoji hiša, fotografije nima več.

* * *

Dve leti po tem, ko so prišli v Sirijo, je Daud umrl, zato je moral Sulejman postati mož, čeprav je bil še otrok. Denar je služil kot ulični prodajalec. Pozimi je prodajal pečeno koruzo, poleti sladoled. Za preživetje. Življenje so bile zanj knjige. »Ko so ga v Homsu ljudje spoznali kot fanta, željnega znanja, so mu začeli posojati knjige,« se je Mohamad spomnil pripovedovanja svojega očeta. Bil je še najstnik, ko je s prijatelji ustanovil ulično gledališko skupino. Dobro jim je šlo. Postali so prepoznavni, zato so zaslužili kakšno liro.

Družina je bila nastanjena v šotorskem taborišču. Tako je Sulejman živel do dvajsetega leta. Pot proti izhodnim vratom taborišča mu je omogočilo delo pri UNRWA.¹³ Najprej je grel mleko, ki so ga delili beguncem. Po maturi so ga zaposlili v pisarni za socialne zadeve. Počasi se je uveljavljal, vodstvo je bilo zadovoljno z njim. Napredoval je na višji položaj, zato se je družina preselila v Alep. No, v bližino Alepa.

Hotel sem izvedeti več o Sulejmanovi mladosti. Spet smo sedeli v baru v Ljubljani, ko sem Mohamada vprašal, ali je oče takrat že dobro živel.

---

¹³ Agencija Združenih narodov za palestinske begunce.

»Ni bilo tako preprosto,« je odvrnil. Odpil je požirek uniona, medtem ko je med prsti premikal zbirko slovenskega prevoda pesmi Mahmuda Darviša.

Z 20.000 ljudmi so živeli v taborišču, nekaj kilometrov jugovzhodno iz Alepa, v naselju *Nayreb*, Rodovitna zemlja, vendar ne več v šotoru, ampak so imeli bivališče iz opeke in pločevinaste strehe. Na rodovitni zemlji je vzklila ljubezen. Na tisti zaplati je Sulejman spoznal Samero, Mohamadovo mamo, prav tako Palestinko iz Hajfe.

»Zemlja je bila izjemno rodovitna,« sem pripomnil. Mohamad je odgovoril z močnim smehom.

Rodila je šest plodov ljubezni. Pred Mohamadom je Samera povila hčer in sina, po njem še sinova ter hčer. Rodovitno zemljo so zapustili, ko je imel Mohamad tri leta. Nekaj utrinkov iz taborišča mu je ostalo.

»Spomnim se kapljanja vode s strehe, zato je mama na tla postavila škaf. Vsi smo živeli v enem prostoru, kopalnice nismo imeli. Stranišče smo si delili z mnogimi drugimi družinami. V barako, kjer smo se prhali, smo prinašali vodo in jo greli na *aborju*, majhnem grelniku, ki deluje na mazut. Ker so bila tla iz prsti, je bil naš dom ves blaten, ko smo opravili z umivanjem.« V spominu mu je ostal zvok letal, ki so med arabsko-izraelsko vojno¹⁴ letela nad begunskim taboriščem.

---

14 Vojna je potekala od 6. do 25. oktobra leta 1973 med koalicijo arabskih držav pod vodstvom Sirije in Egipta ter Izraelom. Poimenovali so jo tudi po najbolj svetem judovskem dnevu jom kipurju in muslimanskem svetem mesecu ramadanu, nekateri pa ji pravijo oktobrska vojna.

Sulejman se je počasi vzpenjal po družbeni lestvici. V novi službi mu je šlo dobro, varčeval je in po treh letih so lahko najeli stanovanje v mestu, kjer je delal na direkciji UNRWA.

»Potem ste pa začeli solidno živeti, kajne?«

»Naše življenje se je spremenilo. Bivali smo v stanovanju, bili smo siti, čisti, urejeni, hodili smo v šolo. Nismo bili bogati. A živeli smo kar spodobno.« Na ne ravno velikem prostoru je stanovalo devet ljudi, v eni sobi šest otrok in babica Bagdad, v drugi oče in mama. Mohamad je rasel in spoznaval okolico, ki je njegovo družino sprejela v svoje zavetje. Sirsko družbo je večkrat opisal z besedama radodarna in odprta. Spomni se številnih primerov, ko so jim sosedge in drugi stali ob strani.

»Dandanes čutim, da so ti ljudje kot moja družina.«

Mohamadovi družini je pomagala rodbina Žrab. Žrabetovi, v tedaj severnem alepskem naselju Šejk Abu Bakr jih je po Mohamadovem spominu živelo kakih tisoč, so pod svoje okrilje vzeli več palestinskih družin. Za ustanoviteljico naselja velja rodbina Al Vafai – naselje se je imenovalo po šejku Abu Bakru Al Vafaiju. Al Vafaijevi so se poročali z Žrabetovimi. Mohamad se spomni sožitja, ki je vladalo v njihovi soseski, ne glede na nacionalno, etnično ali versko pripadnost. In spomni se mnogih peripetij.

»Veliko je lepih zgodb,« je zadovoljno razširil mesnate ustnice. Mimobežno se je dotaknil nekoliko sršastih las, hrbet prislonil na stol, nekaj sekund tuhtal, potem pa eno potegnil iz zakladnice.

»V nekem obdobju je bil oče precej službeno odsoten, zato smo bili otroci sami doma z mamo in babico.

Zmanjkalo nam je mazuta. Mama mi je dala denar, da bi ga šel kupit. Toda na bencinski črpalki ga niso imeli več, zato sem se domov vrnil praznih rok. Pet minut po tem je nekdo potrkal na vrata. Prinesel je 20 litrov mazuta. Čez pet minut je prišel še en sosed, spet z 20 litri mazuta. Nato je prišel še en in še en in še en ... Na koncu nismo imeli dovolj prostora, da bi spravili toliko mazuta.

Bil sem otrok, zato nisem veliko razmišljal o tem dogodku. Ampak če pomislim zdaj ... Zelo so nas imeli radi. Moj oče je bil eden redkih izobraženih ljudi v soheski. Spraševali so ga o tem in onem, se posvetovali z njim. Ko nas je otroke mama poslala v trgovino, nam ni bilo treba imeti denarja s seboj. Prodajalci so napisali na listek, kaj smo vzeli, konec meseca pa je oče prišel plačat. «

Sulejman je bil deležen nemalo vprašanj, ko je v ulico prinesel prvi televizijski sprejemnik. Begunci in prvi s televizorjem. Ta za zahodnjaško glavo, prepojeno z zakoni potrošništva, enigmatičen dogodek terja pojasnilo.

»Oče je prijatelju trgovcu svetoval, naj začne uvažati televizorje, kajti to bi lahko postal velik posel. V tistem času je v Damasku začela oddajati televizijska postaja. Prijatelj je poslušal nasvet, prvi televizor pa podaril mojemu očetu. Res mu je uspel velik posel. Bili smo reveži, a smo gledali televizijo. «

Dobrina so delili s sosedi. Številni ljudje so prišli na obisk, da bi videli najnovejši tehnološki dosežek. Preden so na ogled postavili novo pridobitev, jim je oče pojasnil, da gledanje televizije ni greh. »Soba je bila majhna in polna ljudi. Ko so prižgali televizor in so bili na sliki moški,

so se ženske skrile, da jih ne bi gledali brez naglavne rute, « se je Mohamad sprehajal po svojem otroštvu.

Spomnil se je knjig, Številnih knjig, ki so ga popeljale skozi odraščanje. V stanovanju so bile vsepovsod, Mohamad je bil zadolžen za to, da na njih ni bilo prahu. Preden se je začela sirska državljanska vojna, so imeli v družinski zbirki med deset in petnajst tisoč knjig.

Sulejman ni nikoli prenehal s kupovanjem knjig, tujih časopisov in revij. Otroke je uspel navdušiti za branje, Mohamada zagotovo. Knjiga je zanj kot hrana. Brez nje si ne predstavlja življenja. »Berem hitro. Knjige okušam in vedno potrebujem novo. Še in še. Kot drogo.« Svet je spoznaval prek Rolanda Barthesa, Williama Shakespeara, Patricka Süskinda, Jamesa Joycea, Gabriela Garcie Marqueza, Orhana Pamuka, Hannah Arendt, Sigmunda Freuda, Juana Goytisola, Miguela de Cervantesa, Federica Garcie Lorce ... Pa prek Nikosa Kazantzakisa, Itala Calvina, Isabel Allende, Alberta Moravie, Ernesta Hemingwaya, Franza Kafke, Rasula Gamzatova, Jyotirishwarja Thakurja, Johanna Wolfganga Goetheja, Immanuela Kanta, Karla Marxa in Friedricha Engelsa, Vladimirja Lenina, Jurija Nikitina, Jeana Jacquesa Rousseauja, Fjodorja Dostojevskega, Leva Tolstoja, Antona Čehova, Maksima Gorkega ...

»Ne spomnim se, kaj sem bral, vendar so me knjige oblikovale. To je moj DNK,« se je dotikal nog, trupa in rok, se ščipal, k sebi vlekel gube na hlačnici in kožo na roki. Gladil se je po bicepsu, ko je našteval imena avtorjev in naslove knjig, in dal roko pred usta, ko se je skušal spomniti še več del, ki so mu pri srcu.

***

Ko je Mohamad začel brskati po zgodbah, je bil podoben zlatokopu. Pripovedoval je s slastjo. Povedal je, kako se je njegov praded Saleh v otomanski vojski boril v balkanski vojni, a je pobegnil nazaj v Ako, kjer je družina živela pred selitvijo v Hajfo. Ni maral orožja. Zašel je v težave, kajti dezertarje ponavadi čaka huda kazen. Vendar je bila njegova družina premožna. Generalom so plačali, da so ga pustili pri miru. Na Ako je bil navezan tudi Mohamadov oče Sulejman, ki se je rodil v Hajfi v letu, ko se je družina preselila tja. Ob koncu življenja je napisal knjigo o rojstnem kraju svojega očeta – *Spomin človeka iz Ake*. Na naslovnici knjige, izdane pri Mohamadovi založbi, se poleg Bele mošeje in za morskim obzidjem Ake dviga portret Dauda. Imel je urejene brke in na glavi tarbuš.

»Kdor je imel takšne brke in tarbuš, je veljal za gospoda. Ded je bil lastnik brivnice. Očitno ni bil reven, a v spominu imam, da so bili njegovi predniki še bolj bogati. Bili so trgovci.« Ni bil le uspešen podjetnik, ampak je imel tudi pomembno vlogo v skupnosti. Bil je *mukhtar, vodja soseske*. Veljal je za radodarnega. Ljudje so mu govorili o zaupnih problemih. Skrivnosti je znal obdržati zase, težave pa pomagal reševati. Menda je imel Daud podobne oči kot Mohamad. Oči obeh se spreminjajo, veliko svetlobe jih obarva v zeleno, temnejše nebo v rjavo. V družinskem izročilu je zapisano, da sta si tudi po značaju podobna.

Sulejman je šel po drugih poteh. Ni bil ne trgovec, ne poslovnež, ne brivec. Medtem ko je po Daudovi smrti finančno podpiral družino, je študiral in še vedno delal za UNRWA. Končal je študij prava in književnosti. Z leti je

postal direktor za severni in pomorski del Sirije pri UNRWA, za območje Alepa in Latakije. Zanimala ga je umetnost. Pisal je in vse bolj vstopal v kulturno življenje. Sčasoma je postal del kulturne srenje, družil se je s številnimi arabskimi umetniki. Doma je prirejal literarne večere, se jih udeleževal na domovih prijateljev, v kavarnah, na fakultetah ...

Sprva ga je zanimala predvsem dramatika. Mohamad je bil kot otrok na nekaterih uprizoritvah njegovih del. Spomni se dram *Aka in imperator*, v kateri razlaga, kako Napoleonu ni uspelo vstopiti v Ako, *Vstopnica za obglavljenje*, *Rak*, *Poroka izobražencev v današnjem času* in *Zdravnik prihaja izza vogala*.

»V *Poroki izobražencev v današnjem času* kritizira levičarje, katerih žene so bile kljub njihovi izobraženosti pokrite. V *Zdravniku izza vogala* pripoveduje zgodbo o ženski, ki je tik pred porodom, v mestu pa ni porodničarke, ampak le porodničar, ki pa v skladu s tradicijo ne sme opraviti poroda. Ženska umira, njen mož izza vogala pripelje porodničarja, da opravi porod in ji reši življenje. V *Vstopnici za obglavljenje* se zgodba vrta okoli malega človeka, ki mu na živalski koži odsekajo glavo, čeprav naj bi storil le majhen prekršek. Nato ugotovijo, da ni ničesar kriv. To je kritika sistemov, ki pobijajo svoje ljudi, in zgodba, kako se politika povezuje z islamisti. Kako država seka glave v imenu islama.«

To so bile radikalne drame. Izvabile so burne odzive. Sulejman se je znašel v težavah.

»Nehal je pisati, ker so ga preganjali. Družba, politika, verjetno tudi *mukhabarat*. Govorili so čez našo družino. Da hočemo pokvariti družbo.«

»Na kakšen način so to počeli?«

»Ko je oče hodil po naselju, so se drli za njim *arsa*, zvodnik, in podobno. Nekateri ljudje so se nehali družiti z njim. Dovolj je že, če imam v mošnji nekaj reče, da potem to vsi ponavljajo. Potem olja na ogenj dolije *mukhabarat*, ki razširja govorce, nagajati ti začnejo še ob opravih na državnih uradih ... Čim je oče to opazil, je nehal pisati, da bi zaščitil družino. Imel je šest otrok.«

Zazdelo se mi je, da je bila v zadnjem stavku trohica opravičila, ker se Sulejman ni boril z mlino na veter. Seveda opravičilo ni bilo potrebno. S pisanjem dram in še z marsičim, kar je počel, že z načinom življenja, je bil Sulejman prekleto uporniški. V tem sta si bila z Mohamadom podobna. In podobna sta bila Maaloufovemu dedu Botrosu, ki se ni želel podrediti družbenim razmeram, ampak jih spremeniti. Vsi trije so imeli le eno orožje, a tega se oblast najbolj boji – znanje.

Sulejman je ohranil dobre odnose s sosedi, navsezadnje so bili to ljudje, ki so družino tako toplo sprejeli, ko se je preselila v naselje Šejk Abu Bakr. Z uporništvom ni prenehal za vselej. Nekaj let kasneje je s prijatelji ustanovil revijo *Al Mukavama*, Obramba, v kateri je objavljajl kratke zgodbe. Ne za dolgo. Izšlo je le nekaj števil, po Mohamadovem spominu pet ali šest. Potem je *mukhabarat* ustavil izdajanje revije.

»Očitno je bil tudi v kratkih zgodbah Sulejman kritičen do vlade,« sem pripomnil.

»Vsak izobraženec vidi napake sistema.«

»Je potem oče še pisal?«

»Veliko je pisal in bral, izdajal pa malo. Šele ob koncu življenja je spet objavljajl. Takrat je napisal *Zgodbo človeka*

iz *Ake*. Izdal sem še eno njegovo zgodovinsko knjigo, vendar se ne spomnim naslova.«

Napisal je vsaj še eno knjigo, a je niso izdali. Bilo bi prenevarno.

»Imenovala se je *Ponovno razumevanje Korana*,« je Mohamad iz Karima, preden je naslov prevedel v slovenščino, izvabil vzdih in poudarjeni široki o.

»Zapiske sem zažgal, ko je bil oče že pokojni. Razlaganje Korana po svoje je nevarno početje. Sploh, če to delaš z odprtim duhom, kot je počel moj oče. Čeprav je umrl, bi bila knjiga lahko pogubna za našo družino,« je Mohamad s prstom nakazal, kot bi pritisnil na petelina.

»Izdati takšno knjigo je bolj nevarno kot izdati Rushdiejeve *Satanske stihe*?¹⁵« me je pritegnila vznemirljivost zgodbe.

»Seveda. Arabske države niso zahtevale Rushdiejeve smrti, ampak le Iran, ker je želel biti bolj muslimanski od drugih. Ampak Iran ima v Siriji dolgo roko.« S *Satanskimi stih*i je imel opravka tudi Mohamad.

***

Karim je na telefonu poiskal pesem Mohameda Munirja *Oumi el Habiba, Ljubljena mati*. Nežni zvoki so stišali pogovor, pronicali so proti sosednjim barskim mizam. Mohamad je komaj slišno mrmral »*Ouimi habiba, oumi hannouneh*«. Da *hannouneh* pomeni nežen, je komaj slišno rekel Karim. Mohamad je stresal z glavo. »Ooooh.«

15 Leta 1989 je iranski vrhovni voditelj ajatola Ruholah Homeini razpisal fatvo na pisatelja Salamana Rushdieja, avtorja knjige *Satanski stih*i.

Spomin je oživel.

Bila je proslava ob obletnici smrti dramatika Sadalaha Vanusa, ko se je spet naučil jokati od žalosti. Ta izvir mu je kasneje še enkrat presahnil, še vedno je suh. In še vedno čaka na Mohameda Munirja (ali koga drugega), da mu odpre ventil. Prvič je egipčanski pevec in igravec to naredil na proslavi v kraju Husein Al Baher. Prišel je, da bi pel besedila iz Vanusovih dram.

Pred prireditvijo so za ožjo družbo kulturnikov priredili kosilo v Vanusovi rojstni hiši. Mohamad je sedel za mizo z Mohamedom Munirjem. Slučajno je spoznal pevca, katerega nežne pesmi so božale ušesa vsaki Arabki in Arabcu.

»Mohamed Munir je tenkočuten umetnik. Vprašal me je, zakaj sem videti tako žalosten. Povedal sem mu, da mi je umrla mama. A dodal, naj pozabi na to.« Po obedu so odšli na prireditev. Munir je večer začel s pesmijo *Oumi el Habiba*. Pristopil je k Mohamadu in mu roko položil na kolena.

»Videl je, da so mi tekle solze, zato je večkrat ponovil refren.« Bilo je leto po smrti Samere, Mohamad je prvič jokal za mamo. »In se prvič potolažil,« je dodal.

»Mama je bila ženska svobodnih misli. Od nje sem se učil svobode uma. Naučila me je ljubiti žensko. Dala mi je močne peruti. Velikokrat je živela v strahu zaradi tega, kar sem počel, ampak me je podpirala.« Pripovedoval je, kako je prodala zlatnino, da je šel lahko na delo v Libijo. Cele dni je bila v skrbeh, ko se je kot *fedain*, prostovoljec, boril v Libanonu, in upala, da bo še kdaj prišel domov.

Ko se je vrnil v Alep, je postavila le eno vprašanje: »Si zadovoljen s tem, kar počneš?«

Mohamad pravi, da je umrla zaradi žalosti, stara je bila 54 let. Ni mogla preboleti smrti sina Vasima, ki je umrl zaradi zastoja srca, le nekaj dni po tem, ko so mu vstavili novo srčno zaklopko. Zdravniška napaka. Eno leto je živel v mukah.

»Mogoče sem bil celo vesel, da je umrla, kajti v zadnjem letu je močno trpela. V meni je pustila veliko praznino.«

»Verjetno vesel ni prava beseda,« sem se nekoliko začudil. Vskočil je Karim, sin slovenske matere in palestinskega begunca v Siriji: »Mi besedo veselje uporabljamo tudi pri smrti. Vesel si za človeka, ki umre brez muk. Mohamad je bil vesel, ker se je mama rešila muk.«

Mohamad je imel dovolj.

»Nočem več govoriti o tem.«

***

Prvega sina je poimenoval po umrlem bratu Vasimu. V Siriji in Palestini je navada, da moškega kličejo po imenu prvega sina. Zato je Mohamad za prijatelje postal Abu Vasim – Vasimov (oče).

3. Duhovni oče

Bilo je leta 1975 ali 1976. Haik, Armenec, ki je ponavadi fotografiral pri Al Munemovih, je v črno-beli trenutek ujel šest mož in pol.

Na leseni mizici je vaza s šopkom cvetja, knjigi, pepelnik, nekaj, kar spominja na vrečko. Na večji mizi zavoj cigaret, nizka kartonska škatla, pepelnik. V ozadju polica, polna knjig, obešalnik za plašče, na njem koledar. Na steni fotografiji, obe sta nastali na recitalu pesnika Omarja Aburiša v polni dvorani na alepski univerzi.

Prostor je videti svetel. Zdi se, da moškega, ki sedi na sredini, obdaja sij. Trije možje sedijo na njegovi desni, dva in pol na levi in vseh šest pogledov je usmerjenih vanj. Oblečen je v temen suknjič in belo srajco z dolgim ovratnikom, na nosu ima očala z debelimi črnimi okvirji, lasje, narahlo počesani v desno, se nadaljujejo v krepke zalizce. V desni roki drži cigareto, leva z iztegnjenim kazalcem in palcem je pokrčena. Komolec ima naslonjen na opornik fotelja. Zdi se, kot bi z vrtenjem podlahti skušal razložiti nekaj, kar se ne da pojasniti le z besedami.

Tam je bil Mahmud Darviš.

Prvi za njegovo desno ramo pa Sulejman, z zvitimi listi papirja v roki, temne polti, temnejše od Mohamadove, in s skodranimi lasmi. Iz priprtih ust kaže bele zobe, medtem ko gleda proti slavnemu prijatelju. Ob njima sedijo še slikar Mustafa Al Haladž, doktor arabskega jezika Mahmud Fakhouri, doktor matematike Khalid Al Maghout, doktor arheologije Shawki Shaath in pol moža s cigareto v roki – palestinski pesnik in osnovnošolski učitelj iz Alepa Mahmud Ali Said.

Mohamad je bil star okrog deset let. Pred tem so bili v gledališču, k Sulejmanu so prišli na kozarček in debato. Darviš je recitiral pesmi in razlagal svojo poezijo. To je bila ena mnogih literarnih razprav, ki jih je organiziral Sulejman. Ko je odrasel, je podobne večere prirejal Mohamad.

Ko sem si večkrat ogledoval fotografijo, se mi je znova in znova zdelo, da iz nje valovi Darviševa karizma. Čeprav sem slutil, kakšen bo odgovor, sem Mohamada vprašal, ali je bil Darviš vedno v središču pozornosti.

»Vedno. Bil je na piedestalu. In bil je malo vzvišen. Ali kar precej.«

Ko sem skušal izvedeti, ali mu je vzvišenost zameril, me je Mohamad začudeno pogledal. »Ne. Veliki ljudje imajo to v sebi.« Prišlo je do različnega razumevanja besede vzvišen.

»Ni bil bahav, če to misliš. Zaradi njegove osebnosti so ga imeli ljudje za velikega človeka. To je vedel,« je povedal ob pomoči Karima, tokrat kulturnega mediatorja. Verjetno je šlo v resnici za predsodek, izvirajoč iz le enega, negativnega razumevanja te besede. Morda sem se zaletel v nezavedni ostanek indoktrinacije, da štrljenje iz množice

ni dovoljeno. Seveda je bil Darviš vzvišen, na vrh ga je postavila njegova poezija.

Sogovorniki poeta niso najbolje razumeli. Govoril jim je o modernih literarnih smernicah. O idejah, ki jih je nameraval vpeljati v svoje pesmi. Čudili so se njegovim verzom. Dejali so mu, da nihče ne razume simbolizma v njegovih pesmih. Odgovarjal jim je, da sam lahko piše za prihodnje rodove, ker veliko bere. »Čeprav sem bil star deset let, se spomnim, kaj jim je rekel,« je Mohamad dejal odločno. Še malo je pobrskal po spominu, da je izbral besede. Potem je postal Darviš: »*Vsak dan preberem novo knjigo in vidim novo mesto, zato je moje znanje širše in širše, vi pa le hodite v službo. Kaj naj z vami?*« Darvišev govor se je v Mohamada usedel kot avtoriteta učitelja. »Njegove besede so kot sončni žarki. Pustijo sledi in jih ne pozabiš. Ko sem odrasel, sem razumel, kaj je želel povedati s simboličnimi pesmimi, ne da bi si pomagal s slovarjem. Spraševal sem se, kako to, da jih oče in njegovi prijatelji niso razumeli. Našel sem odgovor. Pred desetletji je pisal za današnji čas. Po 20, 30 letih šele ljudje razumejo, kaj je želel povedati. Zato Darviša nisem mogel spraševati o njegovih pesmih.«

Darviš se ni pogosto udeleževal literarnih večerov pri Sulejmanu. V tistih časih, vse do izraelske invazije leta 1982, je živel v Bejrutu. Od pokola v palestinskem begunskem kampu Tel Al Zataar¹⁶ ga več let ni bilo v Sirijo.

---

16 Leta 1976 so libanonske skrajno desničarske krščanske milice ob podpori vojske sirskega predsednika Hafeza Al Asada v taborišču Tel Al Zataar v Bejrutu pomorile več tisoč palestinskih beguncev in uničile njihova bivališča. Po tem dogodku je Mahmud Darviš napisal pesem Ahmed Al Zataar.

A je prihajal dovolj pogosto, da ga je Mohamad vzljubil, Sulejman pa ohranjal tesne vezi z njim. »Z očetom sta si bila zelo blizu. Spominjam se, da je bil pri nas dvakrat ali trikrat. Sicer sta se srečevala v hotelu in baru Havana, oče ga je obiskoval v Bejrutu. Mogoče mu je bil malo nevoščljiv, ker je bil Darviš tako znan. Ženske so ga imele rade, morda je bil oče tudi zaradi tega ljubosumen,« je bar v središču Ljubljane spet napolnil Mohamadov smeh.

Za Darviša je Mohamad ostal deček, sin Sulejmana Al Munema, pravnika in pisatelja. Tudi ko je bil že v dvajsetih, tridesetih, štiridesetih in je bilo za njima 15, morda 20 srečanj. »Najin odnos ni bil globok.« A je poznal nekatere njegove navade. »Rad je jedel ribe, predvsem rožnato z imenom sultan ibrahim.« Večinoma ga je srečeval v skupini z drugimi kulturniki, trikrat sta se sestala sama. Prvič, ko je Mohamadu umrl oče in mu je Darviš izrekel sožalje. Nazadnje ga je videl leta 2006, ko je znancu novinarju organiziral srečanje z njim. Dve leti zatem se je Darvišu ustavilo srce.¹⁷

»Razložil si, zakaj nista razpravljala o literaturi. O čem sta se potem pogovarjala?« sem vprašal Mohamada.

»O Palestini, kulturi ... Njegove pesmi so velika umetnost. Lahko ga vprašaš karkoli, ampak o pesmih ... Zame je bilo dovolj že, da sem ga videl in slišal. V hotelu Meridian

---

17 Mahmud Darviš je umrl 9. avgusta 2008, tri dni po operaciji na srcu v Houstonu v ZDA. Star je bil 66 let. Zadnja leta je preživel v Ramali, kjer je ob njegovi smrti palestinska vlada razglasila tridnevno žalovanje in ga pokopala z državnimi častmi. Ob grobu so na hribu s pogledom proti Jeruzalemu na eni strani in obali Sredozemskega morja na drugi zgradili Darvišev muzej.

v Alepu sem mu pokazal svojo zbirko *Jutranji rez* in mu prebral nekaj pesmi, ena ima naslov *Noht*. Noht raste, a ga vedno nekdo odstriže. Četudi si zelo pomemben, te bo nekdo odstrigel. To je enainvajseti noht. Vedno, ko človek zraste, ga odrežejo. Darviš je poslušal, potem se je nasmehnil, me potrepljal po rami in rekel: 'Pesništvo ne bo izumrlo.'« Mohamad je po rami potrepljal še mene, kot bi mi želel pokazati učiteljsko avtoriteto.

»Je bil Darvišev odziv iskren?« sem nejeverno vprašal, kot vpraša nekdo, ki mu pesnikov ugled spodreže noge.

»Da. Bil sem izredno vesel in ponosen. Čutil sem, da je moje pisanje vredno. On ni govoril tja v tri dni. Če mu pesmi ne bi bile všeč, mi tega ne bi rekel. Če jaz ne bi menil, da sem napisal dobro, si mu ne bi niti upal prebrati pesmi. Čutil sem, da je moja pesniška zbirka posebna.«

Vendar nikoli ni ugledala luči dneva. Ni dobil dovoljenja za izdajo, ker ena od pesmi obravnava spomenik Hafeza Al Asada. Ko je zapustil Sirijo, je zbirko pustil na zgoščenki, jo dal v roke ženi Aber in ji rekel, naj jo čuva skupaj z življenjem.

»*Ti si ustvarjen iz granita. Temeljni kamen je pa tako rahel, da bo enkrat razpadel,*« je začel recitirati. Če bi pesem izločil, bi zbirko lahko izdal, a je to zavrnil. V Alepu je napisal še več pesmi in roman, vendar ni svojih del v Siriji zaradi političnih razmer nikoli objavil.

***

Pesniški večer na fotografiji Armenca Haika je bil eden prvih Mohamadovih stikov z Darvišem. Odtlej je imel pomembno mesto v njegovem življenju. Gledal ga je z

velikimi očmi, ko se je Sulejman sestajal z njim. Prebral je vse, kar je Darviš napisal, se vživljal v njegove besede. Občudoval je zvok pesnikovega glasu in način govorjenja. Včasih je pozabil na svoj glas in si predstavljal, da mu iz glasilk prihaja Darvišev. Posnemal ga je v oblačenju in hoji, rad si je nadel snežno belo srajco in suknjič. Hodil je strumnega in odločnega koraka, da se je slišal topot pete. Še kadil je kot on. Cigaretu je s konicama prstov držal med povsem iztegnjenim kazalcem in sredincem. Tako kot je Darviš kadil na fotografiji.

Mohamad mu je posvetil pesem *Mojemu očetu*, ki jo je napisal v Ljubljani. Njegov duhovni oče je bil glas Bližnjega vzhoda, Mohamad mu danes pesem piše in recitira z Zahoda.

*Dobro jutro, oče,
med nama stoji metafora o modrem
in damaščanska golobja ogrlica
iz smaragda, ahata in srebra,
ki je razpadla
in postala obroček
hitremu andaluzijskemu pismonoši.*

*Dobro jutro, oče,
tvoje sonce obsije omajdske minarete,
da vidim jaz tebe in vidiš ti mene.
Na obali svobode slonove kosti
ležim ... gol,
in moja srna si je pred kratkim
slekla jeans hlače*

*in si jih zvila v blazino za
svoje brhko telo,
pozabila je obleko
na obrežju reke Barade.*

*Govorim ti, oče,
da so jerebice ob Tigrisu in Evfratu
v aprilu zaposlene z razmnoževanjem,
tukaj tujec ne spi na svoji senci
in sonce ne stopa bosih nog po Zemlji,
sedanjik je zaposlen
na meji med globinama Atlantika in Venere.*

*Glagol biti ...
je našel svoje mesto, ki ga je izgubil v slovnici.
Postavil sem ga za muzej
vseh smrtonosnih identitet.*

*Dobro jutro, oče,
dobro jutro.¹⁸*

Mohamad ne mara zastav. Da je pobarvani kos blaga ničvreden, je razbral iz Darviševih pesmi. »Je zastava že kdaj obranila mesto pred šrapnelom?« je citiral svojega junaka. Pred nacionalizmom sta se oba zatekla k upanju

---

18 Iz arabščine sta pesem prevedla Mohsen Alhady in Margit P. Alhady za branje na literarno-glasbenem festivalu Živa književnost v organizaciji društva Škuc (2016).